

A matematika alkalmazásai

Hétfő 13:30 Ortvány-terem

- 1. Antal Ágnes (BME TTK)**
- 2. Dénes Attila (SZTE TTK)**
- 3. Mincsovics Gergely (ELTE TTK)**
- 4. Nagy Marianna (ELTE TTK)**
- 5. Papp Dávid (BME TTK)**
- 6. Szabó Levente Endre (BBTE)**
- 7. Tóth István (BME TTK)**

FHP típusú automata stacionárius mértékeinek jellemzése

ANTAL ÁGNES, mérnök-fizikus szakos hallgató (2004 ősz)
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest

Témavezető: FRITZ JÓZSEF, egyetemi tanár,
BME Differenciálegyenletek tanszék

Az FHP sejtautomata gázok modellezésére használható. Ebben a modellben egy kétdimenziós szabályos végtelen háromszögrács rácspontjaiban találhatóak részecskék melyek az élek mentén egységnyi sebességgel mozognak. A mozgás diszkrét idejű, tehát a részecskék, sebességük irányába, egységnyi időnként ugranak át egyik rácspontból egy szomszédosba. Az ugrás nulla ideig tart. A részecskék között létrejövő egyetlen kölcsönhatás az ütközés, amely az egy időben egy helyen lévő részecskék között alakul ki, így a modell ideális gáz modellnek tekinthető. Az FHP modell elvén működő célgép közvetlenül állítja elő a gázdinamika egyenleteinek olyan megoldásait melyek numerikus módszerekkel nehezen közelíthetőek. Célunk tehát a gáz hidrodinamikai egyenleteinek megismerése, hiszen a célgéppel ezek megoldásait vizsgálhatjuk.

A hidrodinamikai egyenletek levezetésére Yau dolgozott ki általános módszert, amely akkor alkalmazható, ha minden eltolás invariáns stacionárius mérték, mikro-kanonikus Gibbs mérték. Az eredeti FHP automata stacionárius mértékeire nem teljesül az előbbi állítás, ezért módosítunk ezen a modellen, és több véletlenszerűséget viszünk a rendszerbe. A módosítás két részből áll. Az egyik lényege hogy az ütközések kevésbé determinisztikusak. A másik módosítás az, hogy létrehozunk úgynevezett csúszdákat, amelyekben a részecskék nulla idő alatt elmozdulhatnak a szomszédos rácspontok között.

Erre az új módosított modellre belátjuk, hogy -szemben az eredeti FHP modellel- alkalmazható rá Yau módszere. Ennek érdekében bizonyítjuk, hogy a módosított modellben minden eltolás invariáns stacionárius mérték, mikro-kanonikus Gibbs mérték. A bizonyítás lényege annak a lemmának a belátása, hogy két tetszőleges olyan részecske konfiguráció, ahol a részecskék száma és lendülete megegyezik, átrendezhető egymásba. Az átrendezés során a részecskék szabadon áramolhatnak (a sebességüknek megfelelő mozgást végezhetnek), a csúszdákon haladhatnak és ütközhetnek.

Ezzel beláttuk, hogy megkaphatóak az általunk módosított FHP modell hidrodinamikai egyenletei, tehát az tényleg alkalmazható az ideális gáz dinamikájának modellezésére.

Hivatkozások:

- [1] J. Fritz, Stationary states and hydrodynamics of FHP cellular automata, J. Statist. Phys (1994).
- [2] J. Fritz, HPP-FHP cellular automata (1992).
- [3] U. Frisch et al.: Complex systems I. (1987).

Attraktorok és medencék elméleti és numerikus vizsgálata populációdinamikai alkalmazásokkal

DÉNES ATTILA, matematikus (2004 ősz)
Szegedi Tudományegyetem, Szeged

Témavezető: HATVANI LÁSZLÓ, egyetemi tanár,
MAKAY GÉZA, egyetemi docens,
SZTE Analízis Tanszék

A dolgozatban először Tusnádý Gábor egy genetikai modelljét vizsgáljuk. Ez a modell leírja egy populációban a genotípusok eloszlásának generációról generációra történő változását egy lókuszt és négy allélt esetén úgy, hogy figyelembe veszi a szelekció és a mutáció hatását. Tusnádý Gábor számítógépes kísérletek során ciklikus viselkedést tapasztalt a genotípusok fejlődésében. Először a bifurkáció elmélet segítségével bebizonyítjuk, hogy ennek oka egy

Neimark-Sacker-bifurkáció, majd az elméleti vizsgálatok eredményeit számítógépes szimulációval illusztráljuk.

A számítógépes szimulációhoz dinamikus rendszereket kezelő programcsomagokra van szükség. Ezek közül a legelterjedtebbek (*Dynamica*, *Dynamics*) sem használhatók különböző okokból attraktorok és medencék ábrázolására. A dolgozatban egy új, a *Dynamics* eljárásánál pontosabb algoritmust dolgozunk ki erre a célra. Az algoritmusnak megadjuk egy számítógépes realizációját a *Mathematica* felhasználásával, kiegészítve ezzel a *Dynamica* programcsomagot egy új vizsgálati eszközzel.

Algoritmusunkat és programunkat alkalmazzuk további két differenciaegyenlet-rendszer tanulmányozására. Az egyik egy parazita és gazdaszervezete együttélését, a másik pedig egy, a szőlőt megtámadó rovarpopuláció fejlődését modellezi.

A minőségellenőrzési rendszerelmélet új megközelítése

MINCISOVICS GERGELY, programtervező matematikus (2003 ősz)

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

Témavezető: ZEMPLÉNI ANDRÁS, egyetemi docens,

ELTE Valószínűségelméleti és Statisztika Tanszék

Definiálunk egy általánosított minőségellenőrző rendszert és azon lehetséges elfogadási tartományok olyan halmazát, amelyen ez megbízható.

Ha adott egy többdimenziós tanulóhalmaz, kihasználjuk geometriai tulajdonságait. A hagyományos megközelítéssel ellentétben nem paraméteres módszert használunk az elfogadási tartomány meghatározására, hanem minden lépésben közvetlenül logikai függvény-approximációt próbálunk alkalmazni. Mivel az eljárásunk alkalmas adaptív döntésekre, az „elfogadás” és „elutasítás” mellett a függvényünk új, „segítség” értékét is bevezethetjük azért, hogy az ellenőrző mechanizmus pontosságát növeljük. Bebizonyítjuk az eljárásaink konzisztenciáját, algoritmussal és Matlab-ban írt számítógépes program segítségével is bemutatjuk őket. A módszereink geometriai, analitikus és valószínűségi technikákat is használnak.

Mizuno-Todd-Ye prediktor-korrektor algoritmus $P_*(\kappa)$ mátrixokra

NAGY MARIANNA, alkalmazott matematikus (2003 ősz)
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

Témavezető: ILLÉS TIBOR, egyetemi docens,
ELTE Operációkutatási Tanszék

A lineáris komplementaritási feladatok megoldására két módszercsalád terjedt el. Az egyik a pivot algoritmusok, a másik a belsőpontos módszerek. Mindkét eljárás típusnak vannak előnyei és hátrányai, de mindkét esetben szükséges a feladat mátrixának valamilyen tulajdonságát feltételezni az algoritmus polinomialitáshoz.

A lineáris komplementaritási feladatok P -teljes problémák, ha a feladat mátrixáról nem teszünk fel semmit (ugyanis visszavezethető rájuk a hátizsák feladat). Kojima, Megiddo, Noma és Yoshise definiálta a legbővebb mátrixosztályt, amely esetén a belsőpontos algoritmusok polinomiális időben oldják meg a lineáris komplementaritási feladatot, ez a P_* -mátrixok osztálya. Ezen indokok miatt a Mizuno-Todd-Ye algoritmus működését a $P_*(\kappa)$ mátrixosztályon vizsgáljuk meg.

Mizuno-Todd-Ye prediktor-korrektor típusú belsőpontos algoritmus egy új variánsát adjuk $P_*(\kappa)$ mátrixszal meghatározott lineáris komplementaritási problémára szigorúan pozitív megengedett megoldás létezése mellett. Az eljárás a Potra által pozitív szemidefinit mátrixszal adott horizontális lineáris komplementaritási feladatokra mutatott Mizuno-Todd-Ye prediktor-korrektor típusú algoritmus általánosítása.

A módszer során az eredetihez hasonlóan a $\|v^{-l} - v\|$ centralitási mértéket használjuk. Miao módszerétől eredményünk mind a használt centralitási mértékben, mind a centralitási paraméter iterálási módjában eltér. Valamint elemzésünk a korábbi eredményekhez képest egyszerűbb. Megmutatjuk, hogy az így kapott eljárás lépésszáma $O\left((1 + \kappa)^{\frac{3}{2}} \sqrt{nL}\right)$, azaz polinomiális.

Bruttó reakciók felbontása diszkrét matematikai eszközökkel

PAPP DÁVID, műszaki informatika szakos hallgató (2003. ősz)
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest

Témavezető: TÓTH JÁNOS, egyetemi docens,
BME Matematikai Intézet, Analízis Tanszék

Bruttó reakcióknak nevezzük azokat a kémiai folyamatokat leíró egyenleteket, amik megmutatják, hogy a folyamat során milyen anyagokból milyen más anyagok keletkeznek. Ez a formalizmus a folyamat magas szintű leírását adja csak, nem tartalmazza azonban azt az információt, hogy a vizsgált reakció hogyan – milyen elemi lépéseken keresztül – megy végbe valójában. A bruttó reakciók felbontásának célja az, hogy megadjuk, a reakció milyen eleminek tekinthető lépések sorozataként áll elő.

A probléma több, önmagában is érdekes részfeladatra osztható. Ezek egyike azoknak a lépéseknek a meghatározása, amiket eleminek tekintünk. Ezt korábban egyértelműen kémiai feladatnak tekintették, azaz a vizsgált bruttó reakció mellett (gyakran csupán kémiai intuíción alapozva) adottan vették az elemi lépések listáját is. Valójában ez a feladat is támogatható matematikai, illetve számítástechnikai eszközökkel.

A feladat második lépése a bruttó reakció felbontása az elemi lépésekre az összes lehetséges módon. A feladat több részből áll, melyek közül a legnehezebb egy lineáris diofantoszi egyenletrendszer megoldása a természetes számok halmazán. A megoldások száma tipikusan végtelen, ezek azonban véges sok megoldással reprezentálhatók. Az így kapott megoldások egy része kémiaileg értelmetlen, ezek kiszűrése egy gráfindexelési problémára vezethető vissza.

A probléma sok nagy jelentőségű reakció esetén régóta kutatási terület, ennek ellenére igen kevés azoknak a reakcióknak a száma, amiket sikerült teljesen feltérképezni. Ennek oka egyrészt a megoldások nagy száma, másrészt az, hogy a felmerülő algoritmikus problémák nagy része P-nehéz. A meglévő eredmények is gyakran *ad-hoc* megoldásokra építenek, általánosan használható programcsomag a felbontások előállítására még nem készült.

Dolgozatomban az összes kémiaileg értelmes felbontás előállítására használható diszkrét matematikai algoritmusokat, valamint azok implementációit vizsgálom. Bemutatom azt a Mathematica programcsomagot, ami alkalmas a felmerülő matematikai problémáknak a – lehetőségekhez képest – hatékony megoldására.

Optimalizáció csoport szelektív genetikus algoritmusokkal

SZABÓ LEVENTE-ENDRE, informatika szak
Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

Témavezető: KOVÁCS LEHEL ISTVÁN, egyetemi adjunktus
BBTE Informatikai Rendszerek Tanszék

A genetikus algoritmusok jó kereső algoritmusok, amelyeket nagyon sok területen használnak különböző feladatok megoldására. Népszerűségük egyre nő, és egyre bonyolultabb feladatok megoldására használják, ezért a genetikus algoritmusok hatékonyságának növelése egy fontos feladatnak tekinthető. Ebben a dolgozatban a genetikus algoritmusoknak egy új, általam kifejlesztett, változatát mutatom be, a csoport szelektív genetikus algoritmust. A klasszikus genetikus algoritmusokban a természetes szelekció hatására az alkalmasabb egyedek megmaradnak, az alkalmatlanabbak kihalnak. A klasszikus genetikus algoritmushoz viszonyítva a csoport szelektív genetikus algoritmusban a legnagyobb különbség az, hogy itt az egyedeken kívül egyedekből álló csoportok is (populációk) alá vannak vetve a természetes szelekciónak. A populációk versengenek egymással, ameddig csak egy marad, amely tovább fejlődhet. A csoport szelektív genetikus algoritmus jobban teljesít, mint a klasszikus genetikus algoritmus – kevesebb kiértékeléssel jobb megoldást talál – a végzett kísérletekben. Ezt a teljesítménykülönbséget két kísérlettel szemléltetem: egy függvényoptimalizációs feladattal és egy sokkal gyakorlatiasabb órarendkészítő feladattal.

Kölcsönható részecskerendszerek hidrodinamikai viselkedése: analitikus és numerikus vizsgálat

TÓTH ISTVÁN, matematika szakos hallgató (2004 ősz)
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest

Témavezető: TÓTH BÁLINT, egyetemi tanár,
BME Matematika Intézet, Sztochasztika Tanszék

A kölcsönható részecskerendszerek mikroszkopikus viselkedését a sztochasztikus folyamatok elmélete írja le. Az ún. hidrodinamikai határátmenet segítségével, az időt és a teret megfelelően átskálázva, megfigyelhető a folyamat egy nagy számok törvényeszerű viselkedése, amely parciális differenciálegyenletekkel tárgyalható. Ezek az egyenletek nem-lineárisak, és már a legegyszerűbb esetben is előfordul, hogy egy sima kezdeti feltételből kiindulva véges időn belül a megoldásban szakadás alakul ki. Emiatt általánosított megoldásokat kell értelmeznünk.

A dolgozatban egy konkrét folyamatot vizsgálunk. A modell röviden: egy egydimenziós diszkrét tóruszon ugrálnak részecskék egy irányban, az egy helyen lévő részecskék száma (alulról és felülről) korlátozott, egy rácsponton a részecskeszám 0, 1 vagy 2 lehet. A dinamika a következő: minden részecskéhez képzeljünk el egy véletlen exponenciális időközönként megsörrenő órát, óracsőrgéskor a részecske egyet ugrik előre, ha a részecskeszám korlátja megengedi. Az órák egymástól függetlenek, de nem azonos paraméterűek. A paraméterek megválaszthatóak úgy, hogy a stacionárius mérték szorzat alakú legyen (más esetben nagyon elbonyolódna a modell vizsgálata). Azonban ilyen esetben is van valamekkora szabadság a paraméterek, vagyis az ugrási ráták megválasztásában.

Az ugrási ráták meghatározzák a mikroszkopikus modellhez tartozó parciális differenciálegyenletet, a megfelelő egyenlet az Euler-egyenlet. Eddig többnyire olyan modelleket vizsgáltak, ahol a differenciálegyenletben szereplő fluxus függvény mindig konvex (vagy konkáv). A dolgozatban megmutatjuk, hogy a ráták megválaszthatók úgy, hogy a fluxus függvény nemkonvex (olyan értelemben, hogy egyes szakaszokon konvex, egyeseken pedig konkáv). Vannak más mikroszkopikus modellek, ahol fluxus nemkonvex, de ennél sokkal bonyolultabbak.

A nemkonvex fluxus függvény új jelenségeket generál. Az eddigi tételek nagy része kihasználja, hogy a fluxus konvex. Mi a dolgozatban a Riemann-probléma (nem-egyensúlyi) megoldását térképezzük fel, megvizsgáljuk, hogy milyen minőségileg különböző esetek lehetségesek. A Riemann-probléma egy speciális kezdeti feltételt jelent: az origótól jobbra és balra a sűrűség konstans, de két különböző konstans. Konvex fluxus esetén összesen két lehetőség van: vagy ritkulási hullám, vagy lökéshullám alakul ki. Nemkonvex esetben viszont egy sokkal gazdagabb világot fedezhetünk fel.

A Riemann-probléma részletes analitikus vizsgálatát a differenciálegyenlet segítségével végezzük el, és a különböző esetekre numerikus példát mutatunk a mikroszkopikus modellen, a sztochasztikus folyamat számítógépes szimulációja segítségével.